

Marko JESENŠEK, 2024:

Poglavja o različicah

slovenskega jezika. (Mednarodna knjižna zbirka Zora, 155). Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba.

Marko Jesenšek je redni profesor na Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Mariboru in redni član Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Njegova najnovejša monografija *Poglavja o različicah slovenskega jezika* je nadaljevanje njegovih raziskav o dvojničnem razvoju slovenskega knjižnega jezika in še posebej o zgodovini vzhodnoslovenskega knjižnega jezika, kar je tudi poglavitna tematika njegovih preteklih monografij, npr. *Poglavja iz zgodovine prekmurskega knjižnega jezika* (2013), *Poglavja iz zgodovine vzhodnoštajerskega jezika* (2015), *Prekmurski jezik med knjižno normo in narečjem* (2018).

Monografija *Poglavja o različicah slovenskega jezika* obsega pet razdelkov, ki so členjeni na 17 poglavij. Prvi razdelek (Slovenske knjižne različice in poenotenje knjižne norme) predstavi razvoj slovenskega knjižnega jezika v osrednje- in vzhodnoslovenskem jezikovnem prostoru. Prvo podpoglavje tega razdelka je bistveno za razumevanje Jesenškovega pogleda na razvoj slovenskega knjižnega jezika, saj je razvidno ločevanje med rokopisnim in knjižnim obdobjem, ki pa se vendarle velikokrat prepletata, saj so razlogi za nenatis določenih besedil zelo različni, na kar v zadnjem času pogosto opozarja slovenska literarna zgodovina.

Začetek zgodovine slovenskega jezika Jesenšek postavlja v čas nastanka Brižinskih spomenikov, ki že

izkazujejo jezikovne značilnosti zgodnje slovenščine. Na kratko je (po klasifikaciji Brede Pogorelec) predstavljeno srednjeveško predknjižno izročilo, iz katerega se je v 16. stoletju razvil osrednjeslovenski knjižni jezik, ki ga sestavljajo koroška, primorska, osrednještajerska in beneškoslovenska pokrajinska različica ter kranjski knjižni jezik. Pregledom osrednje- in vzhodnoslovenskega knjižnega jezika ter vzhodnoštajerskega pokrajinskega knjižnega jezika je dodano še slikovno gradivo z obdobji v razvoju teh jezikov. Temu sledi še pregledno poglavje o razvoju slovenskega jezika v drugi polovici 19. stoletja in v 20./21. stoletju. V nadaljevanju knjige se je Jesenšek posvetil le kranjskemu in prekmurskemu knjižnemu jeziku ter vzhodnoštajerski pokrajinski različici slovenskega knjižnega jezika, medtem ko bralec lahko pogoša preglede knjižnega ustvarjanja v koroškem in primorskem prostoru.

Drugo poglavje prvega razdelka predstavi poenotenje slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju. Jesenšek v svoji najnovejši monografiji tako zapolnjuje manko, ki je v slovenski jezikoslovni znanosti prisoten predvsem zaradi osredotočanja na jezikovna obdobja do leta 1850, ko govorimo o poenotenju slovenskega knjižnega jezika. V tem podpoglavju se je tako posebej posvetil taborskemu gibanju, ki se je pričelo leta 1868 v Ljutomeru, nato Franu Levstiku, avtorju spregledane slovnice slovenskega jezika, omenjeni pa so tudi slovenski slovaropisci (npr. Matej Cigale in Oroslov Caf) ter pozitivna vloga Stanislava Škrabca, ki je zagovarjal enotno slovensko govorno normo.

Drugi razdelek (Kranjski knjižni jezik) predstavlja knjižno delo Primoža

Trubarja kot začetnika osrednjeslovenskega knjižnega jezika. Ovrednotene so raziskave Jožeta Rajhmana o Trubarjevem jeziku in knjižnem delovanju. Jesenšek je Trubarjev »gmajn« (ljudski) jezik ovrednotil kot živ pridigarski jezik 16. stoletja z bogato izrabo sopomenskosti.

Drugo poglavje razdelka na podlagi najnovjših podatkov (npr. rojstnega kraja) prikazuje življenje in del Adama Bohoriča ter razvoj protestantskega šolstva v Ljubljani v 16. stoletju. Bohorič je kot ravnatelj stanovske šole vzgajal novo generacijo duhovnikov. Jesenšek se je podrobneje posvetil učnemu jeziku v protestantski šoli. Bohoričev šolski red je namreč slovenščino uvedel kot pomožni učni jezik v latinski šoli. Uporabljala se je tudi pri poučevanju katekizma in pri petju, ni pa razvidno, da bi se pri pouku uporabljala njegova slovnica. Kljub temu je Jesenšek Bohoriča prepoznal za začetnika slovenskega pouka.

Tretji razdelek (Prekmurski knjižni jezik) je najobsežnejši del monografije in je sestavljen iz osmih poglavij. V prvem poglavju se Jesenšek sprva posveti zgodovinskemu prostoru Panonije, na katerem se je kasneje razvil prekmurski knjižni jezik. Na tem mestu bi bilo vredno omeniti še arheološka izkopavanja v Zalaváru, ki so odkrila lončene posode z znaki okrogle glagolice iz let 870–880 in pričajo o resnični prisotnosti Cirila in Metoda pri knezu Kocljju v Panoniji. Jesenšek se je posebej podrobno posvetil razlagi zemljepisnega in osebnega lastnega imena, s katerim so v zgodovini označevali Prekmurje in Prekmurce. Medtem ko je v zagrebški nadškofiji za dolnje Prekmurje prevladoval naziv Transmuranus, se je

na območju gjurske škofije za zgornji del današnjega Prekmurja uporabljal naziv Tótság, ki ga je Mikloš Küzmič poslovenil v Slovensko okrogolino. Izraz Prekmurje naj bi v 19. stoletju prvi uporabil Božidar Raič, uveljavilo pa se je leta 1919. Jesenšek je opozoril na nekdanje razlikovanje lastnih imen Slovenska krajina in Prekmurje; slednje je označevalo le tisti del ozemlja, ki je bil priključen Kraljevini SHS. Predlagal pa je tudi naglašeno predponsko obrazilo pri izgovoru besede Prékurmje, namesto sedanjega predpisanega naglasa na drugem zlogu: Prekmúrje. Tudi poimenovanj za Prekmurce je bilo v zgodovini več; pojavijo se izrazi ogrski Slovenci, Vandali in Prekmurci, medtem ko so ti sami sebe imenovali Sloveni. Svoj jezik so v 18. stoletju razlikovalno od kajkavskega, ki se je v 17. stoletju v knjigah imenoval slovenski, imenovali stari ali čisti slovenski jezik, kar je ugotovila že slovenska jezikoslovka Martina Orožen. Na tem mestu bi bilo zanimivo omeniti še slovaško ime za poimenovanje jezika, ki se prav tako glasi slovenski. Vendar je, kot poudarja Jesenšek, Jožef Košič v 19. stoletju že ločil prekmurski slovenski jezik od hrvaškega, slovaškega, štajerskega, koroškega in kranjskega. Prav tako se je jezik prekmurskih katoličanov razlikoval od jezika protestantov. Jesenšek deli mnenje Matije Slaviča, da so se katoličani prej naučili vseslovenskega knjižnega jezika z branjem mohorjank, medtem ko so protestanti ohranjali arhaično prekmurščino. Današnja podoba prekmurskega jezika je »socialno nadzvrstni različek slovenskega neknjižnega jezika v ozko narčnih ali širših pokrajinskih okvirih« (Jesenšek 2024, str. 111).

Drugo podpoglavje poskuša razložiti razvoj prekmurskega knjižnega jezika od izgubljene Agende Vandalice (1587), Temlina, Severja, M. in Š. Küzmiča, nato sledijo pisci, ki so namerno izločali kajkavščino iz svojih del (Bakoš in Barla), preboj prekmurščine v strokovni jezik se prične s Košičem, sledi obdobje približevanja osrednji slovenščini, ki je vidna v delu Jožefa Borovnjaka *Angelska služba* (1890). Jesenšek opozarja, da se je jezikovno približevanje in medsebojno vplivanje obeh jezikov, osrednje- in vzhodnoslovenskega, lahko pričelo šele po tem, ko je Jernej Kopitar dobil v roke Küzmičev prevod *Nouvega zakona*. Bralec ob branju poglavja dobi dvojni vtis: prvič, da sta osrednje- in vzhodnoslovenski knjižni jezik prenehala obstajati na sredini 19. stoletja, ko je Luka Svetec objavil nove oblike in se je novoslovenščina uveljavila v Janežičevi slovnici; in drugič, da je prekmurski knjižni jezik v katoliškem tisku obstajal še do konca 19. stoletja, v protestantskem tisku pa celo še v 20. stoletju. Te trditve bi bilo treba podrobneje pojasniti.

Tretje podpoglavje prinaša seznam in obravnavo prekmurskega predknjižnega izročila in prekmurskih tiskov. Jesenšek v predknjižno izročilo, kot že videno iz njegovih klasifikacij vzhodnoštajerskega in prekmurskega jezika, uvršča štiri rokopise. Poimensko omenja *Martjansko pogodbo*, starejšo in mlajšo *Martjansko pesmarico* ter *Versus vandalici* Davida Novaka. Bežno omeni, da obstaja še približno 80 prekmurskih rokopisnih pesmaric, vendar o njih ne navaja podrobnejših podatkov. Na seznamu prekmurskih tiskov najdemo izbor 20 avtorjev od

Franca Temlina do Avgusta Pavla (1715–1942). Posebej je poudarjeno, da se je v Küzmičevih tiskih prvič pojavil termin slovenski narod, omenjen pa je tudi Mihael Kerčmar kot mogoči avtor prekmurskega abecednika iz leta 1725, kar je pomembna informacija. Med jezikovnimi značilnostmi prekmurskega knjižnega jezika je Jesenšek izpostavil deležniško-deležijske sklade na -č/-ši, trpno izražanje s se, tvorbo prihodnjika z dovršnim sedanjikom in besedno zanikanje, nato nekatere sklanjatvene vzorce (npr. M ed. ž. sp. -aj < -ah: *vu cerkvaj*) ter razlikovalno besedje (npr. *cintor* 'pokopališče'). Poudarjeno je, da Küzmič pri prevajanju Biblije ni sledil starocerkvenoslovanskim prevodom, temveč so deležja na -ši slovenska posebnost, ki se je v panonskem območju ohranjala preko glagoljaške tradicije še po izgonu Cirila in Metoda. Ta trditev izhaja iz preteklih raziskav Marka Jesenška o razvoju oblik na -č in -ši v slovenščini. Kajkavska raba deležij v knjižnih delih in njen vpliv na prekmurska dela v tem poglavju nista omenjena.

Četrto podpoglavje govori o ključevalnosti prekmurskega prostora pri načrtovanju programa Zedinjene Slovenije sredi 19. stoletja, čeprav se je zavest o prekmurskem narodu in njihovem slovenskem jeziku v osrednji Sloveniji začela pojavljati že v začetku 19. stoletja. Vseslovenski knjižni jezik se je v prekmurskih šolah in na uradih pojavil šele po letu 1919, prekmurščina pa se je kot jezik ljudstva obdržala vse do danes. Jesenšek opozarja na negativne posledice, ki jih je nevključitev Porabja imela na razvoj jezika tamkajšnjih Slovencev, saj je ta že skoraj popolnoma izginil. Sedanja madžarska

vlada je sicer naklonjena manjšinam na madžarskem ozemlju, trenutno zanimanje za slovenski jezik pri mladih porabskih Slovencih pa vendarle kaže nekoliko boljšo sliko, kot jo v svoji monografiji slika Jesenšek. Na Univerzi Savaria v Sombotelu namreč izvajajo tudi dvopredmetni študij slovenistike, na katerega se vpisujejo mladi porabski Slovenci.

Peto podpoglavje govori o prevajalski dejavnosti v prekmurskem in vzhodnoštajerskem jezikovnem prostoru. V prekmurskem prostoru med prevedenimi besedili najdemo večino ma številne pesmarice, pa tudi druga verska besedila (katekizmi, svetopi-semska besedila). V vhdnoštajerskem prostoru je omenjen Aposlov slovar, nato katekizmi ter različna pesniška in prozna dela (npr. Leopold Volkmer, Peter Dajnko, Oroslov Caf). Poglavje je pregledno in praviloma ne prinaša izvirnega prispevka k možnim predlogam za prevodna besedila.

Šesto podpoglavje predstavlja protestantsko pesniško izročilo v Prekmurju od sredine 18. do sredine 19. stoletja. Jesenšek se najprej posveti rokopisnim pesmaricam (Martjanska pesmarica I in II), bežno omenja rokopise iz Pokrajinske in študijske knjižnice Murska Sobota in škofijske ter župnijske knjižnice Murska Sobota (nekdanje Dekanijske knjižnice), ki jim pripisuje tudi podatke o avtorstvu in številu pesmi, nato razpravlja o izgubljenem Gradualu in Berkejevi pesmarici. Ti podatki so pomembni, saj bo te pesmarice v prihodnosti treba še podrobneje raziskati, že sedaj pa so nekatere dostopne z opisi in digitalnimi faksimili v *Registru rokopisov slovenskega slovstva*, nekatere pa imajo celo diplomatične

prepise (npr. *Martjanska pesmarica II*) na portalu *Slovensko baročno slovstvo*. Teh podatkov Jesenšek žal ne omenja. Problematične so predvsem trditve o konfesionalni pripadnosti določenih pesmaric, saj so jih zaradi pomanjkanja knjig po navadi uporabljali tako katoliški kot tudi protestantski duhovniki, prav tako pa ne smemo zanemariti morebitne vloge prikritih protestantov, ki so v 18. stoletju živeli v takrat že katoliških prekmurskih župnijah. Zato se je treba bolj podrobno ozreti v samo vsebino pesmaric. Prav tako pogrešamo bolj poglobljeno razpravo o Smodiševem Gradualu, čeprav je to zaradi neohranjenosti rokopisa zelo težavno. Vilko Novak je dvomil o letnici nastanka pesmarice (1695) zaradi vsebine, saj vsebuje mašne pesmi, ki so v katoliške pesmarice prodrle šele v 18. stoletju. V razdelku o prekmurskih tiskanih pesmaricah je Jesenšek omenjal tako pesmi v katekizmi kot tudi petih samostojnih pesmaricah Mihala Bakoša, Mahala Barle, Števana Sijarta in Janoša Kardoša. Izvirna misel je prisotna pri analizi Bakoševega predgovora, v katerem je Jesenšek prepoznal naslonitev na Trubarja. V Barlovi pesmarici je v primerjavi z njegovim predhodnikom Bakošem prepoznal izvirnost, tako v vsebinskem kot jezikovnem oziru. Prav tako je izvirnost značilna za Kardoševo pesništvo. Jesenšek je sicer na koncu primerjal dve pesmi, ki nista primerljivi: prva pesem *Pojmo tejla pohranimo* se razlikuje od pesmi *Pojdmo telo pokopajmo*. Kardoševa pesem je namreč priredba Berkejeve, ne Sijartove pesmi. Sijartove pesmi so prepisovali tudi številni kantorji in drugi avtorji katoliških rokopisnih mrliških pesmaric (npr. *Gaberjeva pesmarica*).

Sedmo podpoglavje skozi oči Jožefa Smeja predstavlja Števana Kūzmiča. Po znanih življenjskih podatkih sledijo posamezni prispevki o Kūzmičevem prevodu *Nouvega zakona*. Omenjena je Smejova ugotovitev, da sta bila s katoliških duhovnikom Miklošem Kūzmičem bratranca, kar je tudi literariziral v romanu *Po sledovih zlatega peresa*. Nato sledijo njegove raziskave ekumenizma v Š. Kūzmičevih svetopisemskih prevodih in trditve, da se Mikloš pri svetopisemskem prevajanju načeloma ni zgledoval po svojem protestantskem rojaku Števanu.

Osmo podpoglavje predstavi neznan rokopiisni domoznanski učbenik ižakovskega učitelja Bertalana Kocuvana z naslovom *Domovina, orszag (država), pravice i dužnosti purgarov*. Nastal je v šolskem letu 1879/80, ko je madžarski učni jezik zamenjal slovenskega, in zato ostal v rokopisu. Jesenšek je prvi objavil prepis učbenika ter opisal njegove kodikološke in jezikovne značilnosti. Zanj je značilno, da je uveljavil novi črkopis slovenico, v glasoslovju in oblikoslovju pa je nihal med novoslovenščino in prekmurščino ter štajersščino. Rokopis je pomemben predvsem zaradi domoznanske terminologije.

V četrtem razdelku (Vzhodnoštajerska pokrajinska knjižna različica) se Jesenšek najprej posveča Petru Dajnku. Predstavljen je doslej najbolj natančen življenjepis tega utemeljitelja vzhodnoštajerske pokrajinske različice slovenskega knjižnega jezika. Jesenšek se je posvetil tudi njegovi slovnici, črkopisu dajničici, njegovemu pesništvu in še posebej prevodu Geneze, ki jo je Dajnko, kakor je ugotovila že Francka Premk, prevedel iz latinske vulgate.

Jesenšek je poudaril, da knjiga ni bila dokončana zaradi prepovedi dajničice v javnosti le dve leti po začetku prevajanja, pomembna pa je tudi njegova misel, da je Dajnko s svojim črkopisom pokazal zgled, kako uveljaviti enočrkovni vzorec v slovensko abecedo. Podpoglavje prvič prinaša tudi prepis s prevodom Dajnkovega pisma Kopitarju, v katerem se glavna nit pogovora plete ob Glagoliti Clozianus.

V drugem podpoglavju se je Jesenšek posvetil delu Antona Krempla, drugega najplodovitejšega pisca na vzhodnem Štajerskem. Predstavil ga je kot nekakšnega nadaljevalca misli Janeza Nepomuka Primica, ki je prepoznal potrebo po poenotenju slovenskega knjižnega jezika. Bil je velik podpornik panslavizma in je podpiral gajico kot novi črkopis vseh Slovencev in Hrvatov. V svojih cerkvenih besedilih se je, tako Jesenšek, lahko naslonil na kranjsko knjižno normo, v svojem zgodovinopisnem delu pa ni imel predloge in je ostajal zvest svojemu narečju. Njegovo jezikovno prepletanje dveh knjižnih norm je Jesenšek prikazal na primeru rabe glagolskih oblik za izražanje preteklosti, sedanjosti in prihodnosti, nato naklonskih in trpnih oblik, analizirane pa so bile tudi glagolske nedoločniške pripone ter dovršni priponski glagoli.

Tretje podpoglavje predstavlja čitalniško gibanje in se osredotoča na bralno društvo v Mali Nedelji, pri katerem Jesenšek izpostavlja ime Antona Božiča.

V petem razdelku (Enotni slovenski knjižni jezik) Jesenšek obravnava razvoj enotnega slovenskega knjižnega jezika v drugi polovici 19. stoletja, ki ga poveže z narodnim vprašanjem.

Poudari tri pomembne dogodke v času delovanja škofa Slomška: prenos sedeža lavantinske škofije v Maribor, ustanovitev visoke bogoslovne šole v Mariboru in teološko utemeljitev jezika v Slomškovi pridigi *Dolžnost svoj jezik spoštovati*. Slomšek je namreč jezik in narod povezoval z vero. Slomškovo učenje Jesenšek uspešno poveže z mislijo o jeziku škofa in profesorja na Teološki fakulteti Vekoslava Grmiča.

Drugo in zadnje podpoglavje knjige najprej razloži okoliščine nastajanja enega od temeljnih del Frana Ramovša, *Morfologije slovenskega jezika*. Nato pa vrednoti vsebino in pomen dela samega, ki je izhajalo iz mladogramatične šole. Pomembe so informacije, ki jih je Jesenšek podal po primerjavi natisnjene delo z rokopisnim. Ugotovil je, da je prvotna rokopisna pol vsebovala neprimerljivo več ponazarjalnega gradiva iz slovenskih historičnih besedil. Zaključil je, da Ramovš ni mogel napraviti zadovoljive analize slovenskega oblikoslovja, saj se je v sintezi lahko zanašal le na raziskave svojih predhodnikov. Monografiji je, tako Jesenšek, umanjkal zgodovinski razvoj oblikoslovnih kategorij, dopolnitev preobrazbe končnic, razvoj besednovrstnosti, oblikotvornosti in oblikospreminevalnosti, smeri razvoja, opis razvoja oblikoslovja z besediščem, oris jezikovnih dosežkov ključnih piscev v zgodovini slovenskega jezika ter upoštevanje razlikovalnih značilnosti osrednje- in vzhodnoslovenskega knjižnega jezika.

Nina Ditmajer Prando,

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani,
Nina.Ditmajer@ff.uni-lj.si

Marko JESENŠEK, 2024:
Imenitnost slovenskega jezika.
(Mednarodna knjižna zbirka Zora, 157). Maribor: Univerzitetna založba. 330 strani.

Monografija *Imenitnost slovenskega jezika* je trinajsta samostojna knjiga o slovenskem jeziku dr. Marka Jesenška. Iz nje veje boleče spoznanje, da smo danes »samostojni«, a vendar ne živimo »pod svobodnim soncem« (Marko Jesenšek, platnica). Kaj nam onemogoča življenje »pod svobodnim soncem«? V zadnjem času med drugim zagotovo vse pogostejše poveličevanje globalne angleščine in napačno enačenje internacionalizacije z anglizacijo (slovenskega visokega šolstva).

Monografija *Imenitnost slovenskega jezika* (2024) je nadaljevanje Jesenškove knjige *Slovenski jezik v visokem šolstvu, literaturi in kulturi* (2016). Jesenšek se že vrsto let ukvarja s problematiko slovenskega jezika v visokem šolstvu. Že leta 2014, npr., je imel na konferenci *Prihodnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi* prispevek z naslovom *Slovenščina kot učni jezik na slovenskih univerzah*, v katerem je poudaril, da je angleško za mnoge bolj imenitno, odlično in predvsem udobno, spomnil pa je tudi na Toporišičevo misel, da ima vsak jezik svoj dom – in slovenščina ga ima TUKAJ. Temu prepričanju so sledila tudi druga razmišljanja o vrednoti in imenitnosti slovenskega jezika, predvsem vrednoti slovenskega jezika v visokem šolstvu.

Recenzenta monografije *Imenitnost slovenskega jezika* sta dr. Mihaela Koletnik in dr. Emil Tokarz. Koletnikova monografijo vrednoti kot vrhunsko znanstveno delo, ki dokazuje pomen